

השמטות הבית יוסף

הקדמה
השמטות מספרים שהיו לפני הב"י
עוד ספרים שהיו לפני הבית יוסף
ספרים נדירים שהוזכרו בבית יוסף
ספרים שלא היו מצויים תמיד אצל הב"י
ספרים שלא היו לב"י

הקדמה¹

הב"י בהקדמתו לספרו כתב בזו הלשון:

נמצא שמי שיהיה ספר זה לפניו יהיו סדורים לפניו דברי התלמוד עם פירוש רש"י והתוספות והר"ן ופסקי הרי"ף והרא"ש והמרדכי והרמב"ם והגהותיו ומגיד משנה ורבינו ירוחם וספר התרומה ושבולי הלקט והרוקח ושערי דורא וספר התשב"ץ וספר העיטור ונמוקי יוסף וסמ"ג וסמ"ק וארחות חיים ותורת הבית והגהות אשירי וספר המנהיג והאגור וספר בעלי הנפש להראב"ד ותשובות הרא"ש והרשב"א והר"י בר ששת וה"ר שמעון בר צמח ומהר"י קולון ותרומת הדשן. כל דבריהם מבוארים היטב, ובקצת מקומות מאמרי הזוהר.

ולאחר מכן הוסיף הב"י שהגיע לידו גם כתבי מהר"י אבוהב ומהר"י בן חביב. והנה רשימה זו מייצגת את הספרים שהב"י מרבה להביא מהם, מי פחות ומי יותר, אבל לא הובאו ברשימה זו הרבה ספרים שהביא מהם הב"י מעט פעמים, ואף אם הביאם מכלי ראשון. במאמר זה אמנה את הספרים שהשמיט מרן הב"י ברשימה הנ"ל, וכן אסקור מעט את ההשמטות שהב"י השמיט מספרי הראשונים שהביא.

ראשית, אעיר שכדי לידע איזה ספרים היו לב"י, צריך לבדוק אלו ספרים הוא מביא מכלי ראשון ואלו הוא אינו מביא כלל מכלי ראשון. החיד"א ועוד אחרונים

1 מאמר זה נערך מתוך הערותיי בסוף ספרי 'אור חדש', שנאספו בו רבבות שיטות ראשונים שלא נזכרו בב"י, כשהן מסודרות על סדר סימני הטור והשו"ע בכל ארבעת החלקים. הספר 'אור חדש' מתעדכן כפעם בפעם ונוספות בו בכל עדכון אלפי הערות מתוך ספרי פוסקים קדמונים שאני זוכה לעבור עליהם (מהדורת כסלו תשפ"ג כוללת כבר 1851 עמ'). אפשר לקבל חינמית כל מהדורה חדשה שיוצאת לאור בכתובת (A.0583234688@gmail.com). חשוב לציין שכבר הרחיב בנושא זה וכן בנושאים נוספים הקשורים לספר בית יוסף באופן נפלא הרב יהודה לביא (רי"ל קלירס שליט"א) ב'המעין' לד, ב (טבת תשנ"ד) עמ' 21 ואילך במאמר שנקרא 'אוצר הספרים של מרן הבית יוסף', והתוספת העיקרית במאמר זה היא ההתמקדות בכמות ההשמטות בבית יוסף וכן כמה הערות נוספות.

דנו מה הוא סדר כתיבת חיבורי רבינו יוסף קארו זצ"ל, ואחד מהדרכים לפשוט ספק זה הוא על ידי מציאת ספרים שהוא לא הביא בחיבור מסוים כלל ובחיבורו האחר הוא מביאם, כי מסתבר שספרייתו הלכה וגדלה ולא הלכה ופחתה. החיד"א בשם הגדולים ד"ה בדק הבית לרא"ה כתב שרוב ספרי הראשונים שהיו לב"י היו בכתב יד, והיינו מחמת שעדיין לא נפוץ הדפוס בימיו.

מרח"ב"י כתב את ספרו לפי הסדר המקובל - אורח חיים יורה דעה אבן העזר וחושן משפט, ולאחר מכן את חיבורו בדק הבית. להלן יבואר שתוך כדי כתיבת הב"י נוספו לו כמה ספרים, ועל כן כל ספר שנזכר בב"י לראשונה, וניכר שאין זה שיבוץ מאוחר שנוסף לאחר גמר דברי הב"י באותו עניין, הרי זה סימן בדרך כלל שמזמן כתיבת סימן זה והלאה היה לב"י ספר זה. יצוין שהרבה מספריו של הב"י היו בכתב יד ולא בדפוס, יען כי עוד לא נפוץ הדפוס בימיו.

באופן כללי ההשמטות מתחלקות לשלוש קבוצות: א. השמטות מחמת שלא היו הספרים לפני הב"י. ב. הספרים היו לפני הב"י אבל לא הוא לא הספיק לעבור על כל ספריו בכל נושא ונושא, ג. הספרים היו והיה אפשר לב"י לבדוק בהם ולהביא את דעתם, אלא שהוא לא ייחס להם חשיבות בנושא פלוני מחמת שכבר הביא שנחלקו בו גדולי הפוסקים.

השמטות מספרים שהיו לפני הב"י

עמודי ההוראה. נדירה ביותר השמטה מרי"ף רמב"ם ורא"ש וכן רש"י בדוכתיה, דהיינו בגוף הסוגיא הנידונה, אף השמטה מר"ן על הרי"ף בדוכתיה או מתורת הבית לרשב"א או משער המים הקצר לרשב"א נדירה.

המאור המלחמות והראב"ד על הרי"ף. החפץ חיים בהקדמתו לליקוטי הלכות חלק א כבר כותב שהב"י לא ראה את המאור והמלחמות. כמו כן הוא לא ראה את השגות הראב"ד על המאור ועל הרי"ף, והוא מביאם רק מכילי שני, בדרך כלל הר"ן, ומחמת כן יש מהם השמטות לרוב.

תורת הבית הארוך. הב"י ביו"ד סי' קי על סע' ה ד"ה ומ"ש רבינו ואיני, כתב על הרשב"א שהוא מעיין המתגבר עמוד העולם אשר באורו נראה אור. ע"כ. ובסי' קיב על סע' ה כתב עליו דנהירין ליה שבילי רקיעא, ובסי' קה על סע' ב ד"ה כתב הרשב"א כתב שהוא אורו של עולם. ע"כ. ונראה שהב"י כתב לשונות אלו כיון שלפני הטור היה רק את תורת הבית הקצר, ולפעמים דחה את דברי הרשב"א מחמת שנתקשה בדבריו, ואותן קושיות כבר תורצו יפה בתורת הבית הארוך, ועל כן הב"י תמה על הטור כיצד דחה את דברי הרשב"א בקושיות כאלו שודאי לא נעלמו מעיני הרשב"א, שהרי הרשב"א גדול מאוד. הב"י ביו"ד סי' קלה, יב ד"ה ומ"ש רבינו בשם, ביאר את

דברי הרשב"א, וכתב דאחר כך מצא בדברי הרשב"א כמו שביאר את דבריו, וכתב הב"י וזכיתי לכיין לדעתו תודה לאל.

אע"פ שלב"י היה את תורת הבית הארוך ומביאו בכל דוכתא, ביו"ד סי' קצח על סע' כח הוא דן בדעת הרשב"א בספרו הקצר, וכתב לבסוף וצ"ע בתורת הבית הארוך. ע"כ. והנה נידון זה מבואר יפה בתורת הבית הארוך כמו שכתב הב"י, וברור שלא היה לפניו את דברי תורת הבית הארוך בזה. ונראה שבספר של הב"י היה קרוע הדף האחרון של תורת הבית הארוך, וכיין שעניין זה כתוב בסוף תורת הבית הארוך לא יכול היה לראות את דבריו בעניין זה בפנים. ובאמת הב"י לא הביא מדברי תורת הבית הארוך משם ואילך.

תוספות. הב"י מרבה להביא מהתוס' הנדפסים בגמרא לפנינו, אמנם כשהוא מביא ציטוט הוא מעדיף לצטט מהרא"ש או מהר"ן אע"פ שמקור הדברים הוא בתוס'.

רש"י על מועד קטן. כידוע, הפירוש הנמצא לפנינו במקומו של רש"י במסכת מו"ק אינו לרש"י, אלא הוא מבית מדרשו של רבינו גרשם כמבואר בראשונים. בדורות האחרונים הדפיסו את דברי רש"י האמיתי מכתב יד. הב"י בהל' חול המועד מביא כמה פעמים את דברי רבינו גרשם וקורא להם רש"י בטעות, כגון בס' תקלא על סעיף ג, ולעומת זאת בהל' אבילות שהרבה מהלכות אלו מקורם במסכת מועד קטן הב"י כמעט שאינו מביא כלום מרש"י או מרבינו גרשם, ופעמים בודדות מביא את דברי רש"י האמיתי אמנם רק מכלי שני. ונראה שכשהגיע הב"י להל' אבילות כבר הבין על ידי דברי רש"י המובאים בראשונים שהפירוש שעל הגמרא אינו מרש"י.

חידושי הרשב"א והרמב"ן. על אף שהב"י מרבה להביא מחידושי הרשב"א והרמב"ן, מכל מקום קיימות השמטות רבות מדבריהם. כמו כן הב"י מביאם בדרך כלל מכלי שני, שהוא בדרך כלל המגיד משנה, ואפשר שלא היה לו את כל חיבוריהם אלא מקצתם.

הב"י בהל' טריפות מביא לפעמים את דעת הרמב"ן מכלי שני דרך הר"ן. והנה בדברי הר"ן שהיה לפני הב"י נפלו טעיות סופר, וכמה פעמים היה כתוב הרמב"ן במקום הרמב"ם, ומחמת כן הב"י הכריע לפסוק כהרמב"ם כיון דהרמב"ן מסכים עמו. אבל פעמים רבות בדברי הרמב"ן בחידושיו מבואר להדיא שהוא חולק על הרמב"ם בזה, כגון ביו"ד סי' נב על סעיף ז, ובסי' נח על סעיף ג, ונמצא שלא רק שאין הרמב"ן מסייע לקבלת דעת הרמב"ם אלא הוא אף חולק, ויש לזה משמעות רבה להלכה.

כפי הנראה לא היו לב"י חידושי הרמב"ן והריטב"א על עבודה זרה, וכן לא היה לו ספר בדק הבית לרא"ה, והרי שלושה גדולים אלו נמשכים זה אחר זה בדבריהם, הריטב"א אחר הרא"ה והרא"ה אחר הרמב"ן, ועל כן בהרבה מקומות הב"י הכריע כדעת הרשב"א, ולפנינו נמצא בספרים אלו שלושתם חולקים עליו (ציינתי הדבר בספרי 'אור חדש' בכל אתר ואתר).

חידושי הר"ן והרא"ה והריטב"א. הב"י כמעט שאינו מביא מחידושי הר"ן והרא"ה, וגם כשמביאים מביאים בדרך כלל מכלי שני. כמו כן אינו מרבה להביא מהריטב"א, אע"ג שהריטב"א מכריע בכל נידון את ההלכה בלשון נחרצת, כגון ולא נהירא כלל, והנכון, ושאר לשונות. בהמשך יצויין מקצת מהמקומות שהב"י מביאם.

תשובות הריטב"א והלכותיו. לפעמים הב"י מביא מתשובת הריטב"א מכלי ראשון, כגון ביו"ד סי' רסה לפני סעיף ג. אמנם הב"י אינו מביא מדברי הריטב"א בהלכות ברכות, ומדברי הריטב"א שם מבואר שכתב פסקי הלכות בעוד הרבה נושאים, וחבל על דאבדן.
המאירי. הב"י לא ראה את ספר בית הבחירה להמאירי, אמנם מביא פעם אחת את ספר קרית ספר למאירי (או"ח סי' לב).

גאונים. הב"י כמעט שאינו מביא מכלי ראשון מבה"ג ושאלתות ותשובות הגאונים, אלא כמעט תמיד הוא מביא את דבריהם מכלי שני ואף מכלי שלישי ורביעי. אמנם הב"י בחו"מ סי' קעה אות עז-עח כתב "ובדקתי בהלכות גדולות ומצאתי", וביו"ד סי' רא על סעיף מ כתב בדק הבית "אחר כך בא לידי הספר של השאלתות".

המנהיג. הטור מביא לעיתים נדירות פסקים מספר המנהיג, וכן הב"י מביא מהמנהיג רק מעט מאוד.

שבולי הלקט. הטור אינו מביא בשום מקום מספר שבולי הלקט, ולעומתו הב"י מרבה להביא ממנו. אמנם הב"י מביאו רק חידושי דינים שלא נזכרו בפוסקים, אבל במחלוקות של גדולי הפוסקים אינו מביא את דעתו בדרך כלל, ואולי מחמת שלא החשיבו כראוי להכריע ביניהם. יצויין שכשהב"י מצטט משבולי הלקט לשונו קצת שונה מהלשון שלפניו, ואין ספק שהיה לפניו כת"י שונה מהכת"י שממנו נדפס הספר שלפניו. הב"י באו"ח סימן שח על סעיף כב כתב "אחר זמן רב שכתבתי זה בא לידי ספר שבולי הלקט", ונראה מזה שהב"י שיבץ הרבה פעמים בתוך ספרו מדברי שבולי הלקט זמן רב לאחר שסיים לכתוב את הבית יוסף באותו נושא. ספר שבולי הלקט בנוי מעיקר הספר שכולל שע"ב שיבולים, ולאחר מכן בסוף הספר הוסיף המחבר על ספרו הרבה הלכות, כגון הל' אבילות ומילה ושחיטה ועוד, והב"י מביא הרבה פעמים מדברי שבולי הלקט בחלק השיבולים ואינו מביא בשום מקום מחלק ההלכות שבו, מלבד ביו"ד סי' נד על סע' ה ובסי' נה על סע' ה שהביא משבולי הלקט בהל' טריפות. יש ספר נוסף לבעל שבלי הלקט שנדפס בדורנו והוא מכונה בטעות שבלי הלקט חלק שני, והב"י מביא ממנו כמה פעמים.

התרומה הסמ"ג והסמ"ק. הב"י מביא אותם הרבה פעמים מכלי ראשון, אבל עדיין מדובר על מעט ביחס למה שכתוב בהם. בדרך כלל הב"י מביא מסמ"ג רק דברים שהוא מביא מבתי המדרש הצרפתיים או דברים שהוא כותב מדעתו, אבל משאר דברי סמ"ג שהם ברובם העתקה מלשונות התרומה והרמב"ם הב"י כמעט ואינו מביא.

מדברי הב"י בכל מקום מבואר לכאורה שספר סמ"ק שלפניו היה מעורבב עם הגהות רבנו פרץ, ולא היה ניכר בו ברוב המקומות מה סמ"ק ומה הגהה. דוגמא לדבר באו"ח סי' קעח על סע' ד, שסמ"ק כותב דין ובעל הגהה מפקפק בדין זה, והב"י כתב שסמ"ק כתב דין זה ואחר כך נסתפק הרבה בדבר ולבסוף העלה להיפך. ע"כ. וכן בהרבה מקומות הב"י קורא להגהת הסמ"ק בשם סמ"ק. אמנם הטור באו"ח בסי' קפד על סע' ב הביא בשם ה"ר פרץ את הדין המובא בהגהת הסמ"ק, והב"י ידע לציין שזה כתוב בהגהת סמ"ק, וכן ביו"ד סי' רא על סע' לו ד"ה ומ"ש ואם הזכיר את הגהת הסמ"ק, ושמה סבר הב"י שבעל ההגהות הוא בעל סמ"ק עצמו, וצ"ע.

האשכול רבינו ישעיה היראים והרוקח. הב"י מביא מהאשכול ורבינו ישעיה (הרי"ד) רק מעט פעמים ומכלי שני, ואינו מביא מהיראים אלא מעט. וכן מביא מעט מהרוקח ומכלי ראשון.

מהר"י אבוהב. הב"י באו"ח מרבה להביא את דברי מהר"י אבוהב, אמנם ככל שמתקדמים בחלק או"ח כך פוחתות והולכות ההבאות מדבריו.

עוד ספרים שהיו לפני הבית יוסף

חידושי הרא"ה. הב"י באו"ח בסי' קנט על סע' ז ד"ה ומ"ש רבינו אע"ג, וכן בסי' קס על סע' יג ד"ה ומ"ש רבינו בין, הביא מהרא"ה לחולין, וזה חידוש, כי אם היה לב"י חידושי הרא"ה על חולין מפני מה לא הביאו תדיר לאורך כל יורה דעה? הב"י שם בסי' קס על סע' א הביא מהרא"ה בברכות.

חידושי הריטב"א. הנני מעתיק בזה מה שכתב בזה ידידי הרה"ג יהודה גליס שליט"א: חידושי הריטב"א לעירובין מוזכרים בב"י או"ח סי' רמח על סע' ג; סי' רסו על סע' יג; סי' רעא על סע' יד; סי' שיג על סע' א-ג; סי' שטו על סע' ב; ובהל' עירובין ב"ד מקומות. החידושים ליבמות מוזכרים ביו"ד סי' רסז על סע' טז. החידושים לב"מ מופיעים רק בבדק הבית ולא בב"י, וכפי הנראה לא היו לפניו בעת כתיבת הב"י, ובבדק הבית הזכירם בכמה וכמה מקומות: יו"ד סי' קס על סע' ה; סי' קסד על סע' א; סי' קעב על סע' א (ד); שם על סע' ג (ג); סי' קעג על סע' א; שם על סע' ז; סי' קעז על סע' כד. החידושים לב"ב מוזכרים באו"ח סי' רעב על סע' ד; שם על סע' ח; יו"ד סי' רנא על סע' יא. החידושים למכות מוזכרים ביו"ד בבדק הבית סי' קפא על סע' ט; סי' רא על סע' ו-ז; סי' רכח על סע' כא (א) ושם (ח). החידושים לנידה מוזכרים ביו"ד סי' קפד על סע' ו; סי' קפח על סע' ד; סי' קפט על סע' לג; סי' קצ על סע' כג-כד; שם על סע' לג (ב).

ספר הפרדס. או"ח סי' שיח סע' ד בד"ה והא.

ספר ההשלמה. או"ח סי' תקטז על סע' ג.
ריקאנטי. ביו"ד סי' רסח על סע' א בד"ה ומ"ש בשם גאון הביא מפסקי הריקאנטי,
ובאו"ח סי' לב סע' מד הביא מחיבור הריקאנטי על התורה.
שערי תשובה. ביו"ד סי' יח על סעיף יז הביא משערי תשובה לה"ר יונה.
כפתור ופרח. ביו"ד סי' רצד על סע' טו בבדק הבית.
פירוש המשניות לרבינו עובדיה מברטנורא. ביו"ד סי' שט על סע' ב ד"ה נפגם.
ספר שערי אורה. באו"ח סי' תקפב על סע' ד.
ספר המנוחה לרבינו מנחם. באו"ח סי' צז על סע' ב ובהרבה מקומות נוספים.
מהר"י בן חביב בספר עין יעקב. באו"ח סי' תצד.
ספר שולחן של ארבע. באו"ח סי' קנח על סע' יב.

ספרים נדירים שהוזכרו בבית יוסף

ספר מערכת האלוהות. באו"ח סי' כח על סע' ב.
ספר הנקרא מקדש. באו"ח ריש סימן שח.
חידושי תלמידי הרשב"א לבבא מציעא. בחו"מ סי' רד אות יא, וכן ביו"ד בהל' רבית.

ספרים שלא היו מצויים תמיד אצל הב"י

העיטור. הב"י מביא מעט מהעיטור ומכלי ראשון. באו"ח סי' יא על סעיף יב כתב
"אחר זמן בא לידי ספר העיטור".
אורחות חיים. הב"י באו"ח סי' מב על סע' ב-ג, כתב "אחר כך בא לידי ספר אורחות חיים".
ביאור טור להר"י אסקנדרני. הב"י ביו"ד סי' ערה על סע' ב, כתב "אחר זמן בא לידי
ביאור טור אורח חיים להר"י אסקנדרני".
הלכות נדה לרמב"ן. ביו"ד סי' קפט על סעיפים ה-יא-יב-יג, כתב "אחר זמן
שכתבתי כל זה באו לידי הלכות נדה להרמב"ן".
תוספות הרא"ש. באו"ח סי' ריט על סעיף ד-ה, כתב על הרא"ש "ואפשר שכתב כן
בתוספותיו". ונראה מזה שלא היה לו תוס' הרא"ש.
אגודה. ביו"ד סי' סד על סעיף ח-ט, כתב "ואני מצאתי כתוב בשם ספר אגודה".
ונראה מזה שלא היה לו ספר אגודה.
מהר"י מולין. באו"ח סוף סימן תקיא כתב "מצאתי בתשובה אשכנזית כמדומה לי
שהיא של מהר"י מולין".

מהר"י בן חביב. באו"ח סי' רנח, כתב "ומצאתי כתוב, כמדומה לי שהוא לשון מהר"י בן חביב". וכן בסימן שא על סעיף כה, כתב "אחר שכתבתי כל זה מצאתי כתוב ביאור לשון זה בסידור נכון וכו' וראיתי להעתיקו", וכתב הט"ז בס"ק טו, שהם דברי מהר"י בן חביב. ומבואר שלא תמיד היו התשובות מסודרות לפני הב"י לפי דברי כותבם, ולא תמיד ידע מאיזה מקור באו. לעיל הוזכר ספר עין יעקב למהר"י בן חביב.

ספרים שלא היו לב"י

שלטי הגיבורים על הר"ף. החיד"א בשם הגדולים ד"ה שלטי הגבורים כתב שהב"י לא ראה את ספר שלטי הגבורים על הר"ף, וכ"כ החפץ חיים בהקדמתו לליקוטי הלכות חלק א. אולם הדרכ"מ מביאו, וקורא לו הגהות אלפסי.

משמרת הבית לרשב"א ובדק הבית לרא"ה. החיד"א שם בד"ה הרשב"א כתב שהב"י לא ראה את ספר משמרת הבית לרשב"א וכן את ספר בדק הבית לרא"ה (כפי שכבר הוזכר לעיל), אמנם לפעמים מביא הב"י את דברי הרא"ה בבדק הבית מכלי שני, בדרך כלל מהר"ן ולפעמים מהאורחות חיים.

בהקדמה לטור מהדורת שירת דבורה כתבו המהדירים שהב"י לא ראה את חיבורי **רבינו חננאל ור"י אבן מיגאש, ראב"ה, אור זרוע, ואגודה.**

יש עוד הרבה ספרים שאין דרך הב"י להביא מהם כלל או שמביא מהם רק לעיתים נדירות, ואלו הם: **החינוך, הערוך, העתים, הפרנס, הנייר, ראב"ן, הר"י צ' גיאת, השטרות, המקח והממכר, חידושי הרמ"ה, הפירוש המיוחס לרבינו גרשום, רבי אברהם מן ההר, תמים דעים, ספר הישר לר"ת, הרוקח, כפתור ופרח, פסקי ריא"ז, מחזור ויטרי, הפרדס, האורה, סדר רב עמרם, הריטב"א והפרדס על הל' ברכות, וכן ספרי שו"ת לר"י ו"לרמב"ם ולרש"י ולמהר"ם מרוטנבורג ולמהר"ח אור זרוע ולריטב"א ועוד הרבה.**

ישנם ספרים רבים שלא היו לב"י ואף אנו לא זכינו לאורם, כגון ראשונים שחיברו ספרים על רוב הש"ס ויש בידינו רק על מסכתות בודדות, כגון של ר"י בן מיגש והראב"ד והרמ"ה והרא"ה ועוד הרבה ספרים שידוע לנו שהיו ונעלמו, וכן ישנם הרבה ספרים שנעלמו ואנו לא ידענו כלל שהיו, ולמשל בדורות האחרונים נדפס ספרו של רבי דוד בונפיד תלמיד הרמב"ן על מסכת פסחים, ומבואר ממנו שהוא חיבר על עוד מסכתות, ועד הדורות האחרונים לא ידעו כלל על קיומו, וכיוצא בזה היו אלפי ספרים שלא זכינו לאורם, וכן היו הרבה מאוד גדולים שלא נכתבה דעתם עלי ספר, ואף אלו שנכתבה דעתם ודאי שלא נכתב כל מה שהיה בדעתם, וזה לא רק בדורות הראשונים והגאונים אלא אף בזמן התנאים והאמוראים ואף למעלה בקודש, שהרי ודאי אילו היה ידוע כל מה שהיה בדעת כל הקדמונים היו הרבה מאוד הלכות שהיו מתחורות לנו. והכל תלוי במזל.